

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.39>

МОДЕЛЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА СПРИЙМАТИ ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗАСАДАХ ГУМАННОСТІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ворожбіт-Горбатюк В.В.,
*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження
проблем кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-5138-9226
e-mail: gorbatykvv@ukr.net*

Ворожбіт-Горбатюк В.В. Моделювання готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: методологічний аспект.

У статті зазначено про те, що соціентальність визначає методологічні базиси, впливає на конкретику термінологічного поля, вибір методів, засобів і способів проведення дослідження, інструментів опису перебігу і узагальнення отриманих результатів, обґрунтування умов забезпечення якості та вибір шляхів моніторингу наслідків правового дослідження. Для досліджень у сфері гуманітарних наук пріоритетним є приписи людяності, дотримання основоположних прав людини. Цим визначається доцільність розроблення методології створення і реалізації моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності в Україні в умовах воєнного стану і у повоєнний період. Автором виділено три етапи: перший етап передбачає міждисциплінарне вивчення економічних, соціокультурних, політичних, ідеологічних, освітніх, психологічних, інших складників, які визначають функції соціально-виховної роботи і програм ресоціалізації в установах виконання покарань і пробації. На другому етапі передбачено вивчення і аналіз емпіричних даних щодо однозначності розуміння цілей, засобів і заходів ресоціалізації і габілітації засуджених, які готуються до звільнення чи відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі, у співпраці чи єдності заходів громади, закладів освіти, соціальних служб, пробації і структур пенітенціарної системи. Третій етап – моделювання готовності гуманістичного сприйняття у найближчому оточенні особи, яка проходить ресоціалізацію чи перебуває в реінтеграційних процесах після звільнення з установи виконання покарання. Надано стислу характеристику моделі соціальних уявлень, соціальної ідентичності, соціогуманітарного навчання. На основі виділених системного, комплементарного, компетентнісного, ортобіотичного і катанестичного підходів визначено рушійні чинники, які впливають на готовність суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності: державна кримінально-виконавча, соціальна і освітня політики, інформування і системи комунікації, масова культура, духовно-моральні імперативи, ортобіотична якість життя людини, релігійні постулати, історичні екскурси і життєписи потенційних менторів.

Ключові слова: соціентальність, пробація, корекційна програма, права людини, європейські стандарти, концепція, кримінально-виконавча діяльність, гуманізм, модель, безпека суспільства.

Vorozhbit-Horbatiuk V.V. Modeling society's readiness to accept convicts on the basis of humanity: methodological aspect.

The article states that sociality determines the methodological bases, influences the specifics of the terminological field, the choice of methods, means and ways of conducting research, tools for describing the course and generalizing the obtained results, substantiation of the conditions for ensuring quality and the choice of ways to monitor the consequences of a particular legal study. Of course, for research in the field of humanities, the priority is the prescriptions of humanity, compliance with fundamental human rights. This determines the expediency of developing a methodology for creating and implementing a

model of society's readiness to perceive convicts on the basis of humanity in Ukraine under martial law and in the post-war period. The author identifies three stages: the first stage involves an interdisciplinary study of economic, socio-cultural, political, ideological, educational, psychological, and other components that determine the functions of social and educational work and resocialization programs in institutions for the execution of sentences and probation. The second stage involves the study and analysis of empirical data on the unambiguous understanding of the goals, means and measures of resocialization and habilitation of convicts who are preparing for release or serving a sentence not related to deprivation of liberty, in cooperation or unity of measures of the community, educational institutions, social services, probation and structures of the penitentiary system. The third stage is modeling the readiness of humanistic perception in the immediate environment of a person undergoing resocialization or in reintegration processes after release from a penal institution. A brief description of the model of social representations, social identity, and socio-humanitarian training is provided. Based on the selected systemic, complementary, competency, orthobiotic and catamnestic approaches, driving factors that influence society's willingness to accept convicts on the basis of humanity have been identified: state penal, social and educational policies, information and communication systems, mass culture, spiritual and moral imperatives, orthobiotic quality of human life, religious postulates, historical excursions and biographies of potential mentors.

Key words: sociality, probation, correctional program, human rights, European standards, concept, criminal enforcement activities, humanism, model, public safety.

Постановка проблеми. Реформування пенітенціарної системи в Україні має виразний соціотальний характер [11]. Соціотальність як характерна ознака реформування кримінально-виконавчої діяльності, а також – пенітенціарної системи загалом, розуміється у контексті теми цієї публікації як спосіб осмислення, розуміння і опису складних соціально значимих процесів, подій, явищ, які відбуваються у складних ситуаціях чи станах невизначеності, за умови автономізації організаційних і управлінських процесів усередині соціальних систем, які реформуються, з опорою на розробки структур та інституцій, що впливають на розвиток кримінально-виконавчої політики у випадку, що є предметом цієї наукової розвідки. Попри труднощі, пов'язані зі збройною агресією проти України, неможливістю забезпечення безпеки, відновлення матеріальних ресурсів внаслідок руйнувань інфраструктури, будівель тощо, наша держава демонструє відкритість і спрямованість реформ у пенітенціарній системі на засадах європейських цінностей.

Мета дослідження: конкретизувати окремі методологічні аспекти розроблення і втілення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності з урахуванням європейського досвіду і світових стандартів кримінально-виконавчої діяльності. Ця розвідка здійснюється у межах фундаментальної теми «Євроінтеграційний напрям формування концепції кримінально-виконавчої діяльності в Україні» (реєстраційний номер в УКРІНТЕІ 0124U005234), що виконується у відділі дослідження проблем кримінально-виконавчого права у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України.

Стан опрацювання проблематики. Звісно, в останні роки посилені увага науковців і практиків до імплементаційних практик у пенітенціарній системі. У цьому аспекті відмітимо публікації та напрацювання, які склали базис цієї публікації. Зокрема, проведено дослідження ґрунтується на пропозиціях та висновках В. Пивоварова щодо євроінтеграції і реформування системи виконання кримінальних покарань [13], М. Романова, який вивчав досвід концептуальних підходів до реформування пенітенціарних систем в Естонії та Фінляндії [13]. Ця розвідка корелюється з висновками, наведеними В. Гранкіною і М. Потоцьким про потребу «об'єднання сил та засобів усіх інститутів влади, соціуму для забезпечення безумовного дотримання законності та протидії свавільному порушенню прав і свобод людини» [5]. У розробленні моделі готовності суспільства сприймати засуджених аксіологічно ми урахували висновки в авторському дослідженні А. Ковальова щодо «концептуалізації європейської системи захисту прав і свобод засуджених, засноване на міжнародній системі захисту прав і свобод засуджених, реалізується на європейському рівні за допомогою відповідного договірно-правового та інституційного механізмів метод правового моделювання» [7], міркування щодо використання методу правового моделювання, узагальнені у дисертації В. Хряпченко [13]. Змістові аксіологічно ціннісні орієнтири визначено з урахуванням аргументованих висновків, викладених у статті авторів В. Бочелюк, С. Денисов, Д. Заїка [2], публікаціях авторки [3; 4], низці наукових праць за результатами фундаментальних досліджень і науково-практичних заходів у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка

В.В. Сташиса НАПрН України [6; 13]. Поняття правового моделювання у цій публікації визначено з опорою на висновки у монографії Д. Ланде, В. Фурашева [8]. Разом з тим до цього часу є затребуваними методологічні орієнтири конструктивної і діяльної залученості суспільства до трансформацій, що відбуваються у пенітенціарній системі України для реалізації ідеї динамічної безпеки і безпеки суспільства через всеохоплення якісною соціально-виховною роботою і результативними ресоціалізуючими практиками суб'єктів пенітенціарної системи, пробації. Цим визначено доцільність розроблення заявленої проблеми.

Виклад основного матеріалу. Предметом цієї публікації є пошук методологічного осмислення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності. Висловлювання про те, що кожна людина, яка скоїла кримінальне правопорушення і несе за вироком суду відповідне покарання, здатна, може і повинна бути повноцінно реінтегруватися, повернутися у суспільство, мати шанс відновити і якісно покращити законслухняною поведінкою і правосвідомим світоглядом своє соціальне життя. Здавалося б, це константна гуманістична теза, яка не потребує доказування чи обґрунтування. Однак, численні порушення у сфері основоположних прав людини, значна стигматизація засуджених і суперечність наявних способів ресоціалізації і показників ефективності соціально-виховної роботи в пенітенціарній системі підтверджує, проблема не вирішена і потребує глибинного вивчення в реальному соціокультурному контексті. Як відомо, досягнення цілей покарання за кримінальне правопорушення видається можливим за умови, якщо під час відбування покарання і у найближчі часові терміни після звільнення така особа опанувала і практично реалізувала ресурси реінтеграції в суспільство, абілітації з урахуванням тих соціокультурних, економічних, політичних та інших змін, що відбулися в усіх сферах суспільно-правових відносин. Про це наголошено у Правилах Нельсона Мандели [9]. Це пріоритезовано у низці документів, які визначають дороговкази для соціально-виховної роботи в пенітенціарній системі України [11] і документах, які містять рекомендації імплементації європейського досвіду [14; 15]. Зокрема, у довідникових виданнях з соціальної реінтеграції правопорушників, сформованих під егідою Управління ООН по наркотиках і злочинності прямо вказано з опорою на масштабні емпіричні дослідження: надання освітніх програм і професійної підготовки в установах виконання покарань прямо впливає на зниження рівня рецидивізму і покращення ситуації із працевлаштуванням після звільнення від відбування покарання [15]. Про потенціал ресоціалізаційних практик у національному контексті системно презентовано матеріал В. Батиргарєвою [1].

Послугуючись соціентальністю як характерною ознакою прогнозованої моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності, доцільно виділити три етапи в розробленні і реалізації такої пропозиції. Перший етап передбачає глибинне міждисциплінарне вивчення економічних, соціокультурних, політичних, ідеологічних, освітніх, психологічних, інших складників, які визначають функції соціально-виховної роботи і програм ресоціалізуючого, абілітуючого спрямування в установах виконання покарань і у пробації з огляду на об'єктивні характеристики суспільства, його ментально обумовлені особливості, традиційні стереотипні уявлення тощо. Ці функції суспільства у переважній більшості інституційні, тобто їх реалізують окремі соціальні інститути. На другому етапі значимую є вивчення і аналіз емпіричних даних щодо однозначності розуміння цілей, засобів і заходів ресоціалізації і абілітації засуджених, які готуються до звільнення чи відбувають покарання, не пов'язане із позбавленням волі, у співпраці чи єдності заходів ресоціалізації, реінтеграції на рівні громади, закладів освіти, соціальних служб, пробації і структур пенітенціарної системи. Третій етап – моделювання готовності гуманістичного сприйняття у найближчому оточенні особи, яка проходить ресоціалізацію чи перебуває в реінтеграційних процесах, а саме: родинне коло, найближче оточення, трудовий, навчальний колектив.

На всіх трьох рівнях соціентальність передбачає спільність, єдиний підхід у розумінні цілей, змісту, очікуваних результатів ресоціалізуючих заходів чи засобів. Відмітимо, що взаємодія на засадах єдності розуміння передбачає системні новоутворення, які позитивно відображаються на пенітенціарній системі України загалом: автономія передбачає відповідальність, співпраця відбувається на основі паритетності, партнерство національних і європейських бенефіціаріїв передбачає системний моніторинг результативності. Тоді соціентальність посилює позитивні характеристики середовищного чинника розвитку засудженої особи через включеність, широку залученість цієї особи в життєдіяльність суспільства. Неминуче соціентальність покращує і загальне тло безпеки суспільства, коли члени громади включені в реалізацію такої безпеки.

Методологічні аспекти розроблення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності з ознаками соціентальності передбачають на всіх трьох етапах визначення і опис контексту дослідження, опис актуальності, цілей і завдань, теоретичних підвалин і констатації можливостей оп-

рилюднення і широкого використання результатів дослідження з урахуванням академічної доброчесності і приписів наукової етики. Також для усіх етапів розроблення моделі важливий зворотний зв'язок: рефлексії респондентів, міркування і пропозиції організаторів щодо забезпечення валідності і точності статистичного оброблення результатів, можливість корегування перебігу дослідження за результатами зворотного зв'язку.

На першому етапі важливо конкретизувати і системно презентувати науковій спільноті методологічні підходи, що визначатимуть способи досягнення визначених цілей і завдань. Наша розвідка передбачає низку підходів, об'єднаних аксіологічною цінністю гуманності: системний, комплементарний підходи в організації і процедурах виконання дослідження, компетентнісний підхід – у формуванні програми визначення ефективності моделі і відповідного моніторингу, елементи катамнестичного і ортобіотичного підходів – у розробленні практичних пропозицій на завершальному етапі дослідження. Для другого етапу важливо визначити і обґрунтувати доцільність вибору конкретної моделі.

У реаліях сьогодення прийнятними можуть бути кілька варіацій моделей готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності. Модель соціальних уявлень. Вона фокусується передусім на стереотипних уявленнях, культурних традиціях, поведінкових звичках, прийнятних для суспільства у конкретний момент історичної дійсності. Формується така модель засобами масової інформації (як ЗМІ, сучасна індустрія кіномистецтва, літератури національної (класика і сучасні автори) моделюють образ особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, наприклад, в Україні, і які склалися тенденції у США, Великій Британії, інших країнах світу? Як у публікаціях для зарубіжжя описуються традиції українського домоведення, відносин між працівниками і керівниками тощо) Тож визначальним для вибору цієї моделі є практики формування інформаційного контенту і охопленість таким контентом суспільства, рівень розвитку критичного мислення у громадян.

Модель соціальної ідентичності. Ця модель передбачає соціальні кластери і способи ідентифікації особи та її світоглядні позиції та ціннісні орієнтири у певній соціальній групі чи як індивіда. Наприклад, різниться готовність сприймати засуджену особу на засадах гуманізму в спільноті лікарів і представників правоохоронних органів (професійна ідентичність). Так само різниться відповідна готовність вченого і людини з незавершеною загальною освітою (освітня ідентичність), громадського активіста чи волонтера в зонах, наближених до ведення бойових дій, і закордонного українця, який формує свої уявлення лише на підставі інформації медіа (ідентичність за фактом причетності, влученості в події). У цій моделі мають фонове значення більшість з можливих ідентичностей, які проявляються у життєдіяльності повнолітньої людини. Тому для вибору цієї моделі особливо значуще є систематика даних про рівень і якість діяльності соціальних служб, громадських об'єднань, організованих спільнот.

Модель соціогуманітарного навчання. Така модель передбачає, що готовність члена суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності визначається у процесі спеціально організованої соціальної взаємодії, цілеспрямованого спостереження і наслідування (вироблення поведінкових звичок, стереотипів тощо). Звісно, родинний чинник виховання, трансляція ставлення до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у закладах освіти у цій моделі набуває вирішального значення. Так само корисним у цій моделі є залученість до ресоціалізаційних, реінтеграційних практик в якості волонтерів, менторів членів громади, підтримки засуджених осіб, які готуються до звільнення, з боку відомих осіб, лідерів громадської думки, акторів, співаків, письменників. Про значні ресурси підтримки, благодійництва і місіонерського служіння відомих митців, акторів, громадських діячів щодо відновлення репутації виправданих, незаслужено покараних, наприклад, творчий проєкт художника Віка Муніса, який створив серію портретів для вшанування стійкості чотирьох виправданих, досвід і практики організації The Prison Fellowship та ін. Цей аспект може скласти окремий предмет дослідження і пошук способів імплементації досвіду в українських соціальних мережах, медіа, фільмографіці. Ця модель має розвиватися і як відповідь на соціальний конфлікт, який увиразнює роль соціальної нерівності у формуванні суспільних поглядів на злочинність. У сучасному світі не завжди економічні труднощі штовхають людину до кримінального правопорушення. Не завжди криміналізація як ознака властива спільнотам з низьким рівнем освіти і культурного розвитку. Для обґрунтованого вибору цієї моделі варто зосередити увагу на організовані просвітні ініціативи, рівень залученості в систему запобігання злочинності закладів освіти і наукових установ, наявність і розвиток системної психологічної підтримки у суспільстві на засадах рівності.

Вибір і обґрунтування моделі з наведених чи інших впливає на перелік рушійних чинників дослідження готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності. Серед таких чинників можна назвати наступні. Державна кримінально-виконавча політика впливає на формування і трансляцію суспільної

думки як в національному, так і міжнародному контекстах, наприклад, звіти, виступи Уповноваженого Верховної Ради з прав людини у місцях несвободи, науково-популярні публікації учених, аналітичні довідки про дотримання прав людини в установах виконання покарань тощо – формують образ гуманізації суспільства у ставленні до засуджених осіб і результативності пенітенціарної системи загалом. Соціальна та освітня політики на державному рівні розкриває прийнятні для суспільства алгоритми реінтеграції особи, яка відбула чи відбуває покарання. Наступний чинник – інформування і системи комунікації: досвід особистої взаємодії, комунікації з людьми, які відбули чи відбувають покарання (саме в системі «людина – людина» можливі докорінні позитивні зміни, наприклад, проєкти, які дають змогу пересічним громадянам зазирнути в установи виконання покарань, відвідування бібліотек, онлайн-навчання, написання радіо-диктанту, участь засуджених у соціальних проєктах, спортивних змаганнях, конкурсах тощо). Третім чинником визначимо масову культуру, у тому числі ресурси актуальних каналів соцмереж, відео-контент з відкритим доступом, короткі історії, пости, буклети, соціального змісту біг-борди. Зазначимо, що цей чинник зазвичай може містити провокативні елементи провокативних, які посилюватимуть стигматизацію осіб, які відбувають чи відбули покарання. Тому, на наш погляд, слід послуговуватися синтезом елементів ментально обумовленої культури, народними уявленнями про життєві сенси (гумор, українські фразеологізми, етнопедагогічна розвідка, дотична темі, тощо). Наступний чинник, який певною мірою синтезується із попереднім, духовно-моральні імперативи, елементи ортобіотичної якості життя людини, релігійні постулати, історичні екскурси і життєписи відомих осіб, які після відбуття покарання досягли успіху і визнання, менторський супровід за принципом «рівний рівному».

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що методологічні аспекти розроблення і втілення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності з урахуванням європейського досвіду і світових стандартів кримінально-виконавчої діяльності в Україні, як аргументовано вище, мають виразні ознаки соціентальності. Така готовність є багатофакторним складним і динамічним утворенням. Моделювання такої готовності суспільства передбачає опору на системний підхід як визначальний у науковому вивченні будь-якого явища. Комплементарність як методологічний базис передбачає диверсифікацію завдань і очікуваних результатів між структурами, які в такій роботі будуть найефективніші з фахової позиції, а продуктивний результат можливий завдяки конструктивній алгоритмізованій взаємодії. Компетентнісний підхід важливий під час розроблення програми визначення ефективності моделі і відповідного моніторингу, катamnестичний, ортобіотичний підходи – для розроблення практичних пропозицій за темою дослідження. У діаграмі 1 наочно представлено поетапність розроблення і втілення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності. Перспективою визначено змістове наповнення рушійних чинників предмета дослідження.

Діаграма 1

Етапи розроблення моделі готовності суспільства сприймати засуджених на засадах гуманності

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.
2. Бочелюк В., Денисов С., Заїка Д. Зміст та особливості проведення корекційної роботи із засудженими за злочини проти громадського порядку та моральності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 29(2). С. 145–166. DOI: 10.32631/vca.2023.2.11.
3. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Формування громадянської ідентичності в установах виконання покарань в Україні. *Юридичний вісник*. 2024. № 1 (2). С. 49–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.5>.
4. Ворожбіт-Горбатюк В.В. Проблемний і катанестичний підходи в реалізації програми психологічної підтримки засуджених військовослужбовців. *Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки і оборони: виклики сьогодення*: зб. тез доповідей IV міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця), 28 лютого 2024 року. Вінниця: НА НГУ, 2024. С. 107–110.
5. Гранкіна В.І., Потоцький М.М. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини в умовах збройної агресії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. С. 219–224. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.35>.
6. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану: монографія. В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. Харків: Майдан, 2024. 331 с.
7. Ковальов А.В. Імплементация міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. кандидата юрид. наук. Національний авіаційний університет, Київ, 2023. 233 с.
8. Ланде Д.В., Фурашев В.М. Основи інформаційного і соціально-правового моделювання: монографія. Київ : ТОВ «ПанТот», 2012. 144 с.
9. Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями. Документ 995_212, редакція від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text.
10. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія. Яковець І., Пивоваров В., Ворожбіт-Горбатюк В. / наук. ред.: В.В Пивоваров. Харків: Право, 2023. 110 с. URL : <https://www.doi.org/10.31359/9789669986801>.
11. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80>.
12. Стратегії суспільної безпеки і пробация: світові стандарти і національні цінності: дайджест стенод. доп. за результатами II всеукр. наук.-практ. заходу у формі круглого столу (м. Харків, 4 квітня 2024 р.): електрон. наук. вид. Уклад.: В. Пивоваров, В. Ворожбіт-Горбатюк]. Харків: Право, 2024. – 48 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411527>.
13. Хряпченко В.П. Галузі в системі українського права: правове моделювання: дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 188 с.
14. Roadmap for the Development of Prison-based Rehabilitation Programmes CRIMINAL JUSTICE HANDBOOK SERIES. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME, Vienna. 2018. 76 p.
15. Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders CRIMINAL JUSTICE HANDBOOK SERIES. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME, Vienna. 2018. 160 p.